

**IV. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ
HAVZASI SEMPOZYUMU**
17 - 21 HAZİRAN 2008 – AHLAT

**THE FOURTH INTERNATIONAL
SYMPOSIUM
OF VAN LAKE REGION**
17 - 21 JUNE 2008 – AHLAT

EDİTÖR – EDITED BY
Prof. Dr. OKTAY BELLİ

IV. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU
THE FOURTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF VAN LAKE REGION

Bitlis Valiliği ve Ahlat Belediyesi'nin Ev Sahipliğinde, İstanbul Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi'nin Organizasyonu ile 17 - 21 Haziran 2008 Tarihleri Arasında, Bitlis Eren Üniversitesi Ahlat Meslek Yüksek Okulu Prof. Dr. Yücel Aşkın Konferans Salonu'nda Gerçekleştirilmiştir.

© Yayın Hakları

Prof. Dr. Oktay BELLİ

Tasarım ve Uygulama

Art Direktör

B. Sıtkı ÖZYURT

Kapak Resmi

Geylani ADIYAMAN

Kapak Tasarımı ve Uygulama

B. Sıtkı ÖZYURT

Düzeltili

Güzin Sühran BELLİ

Baskı ve Cilt

Gramat Grafik ve Matbaacılık İth. İhr. San ve Tic. Ltd. Şti.

Rabindranath Caddesi (4.Cadde) No. 29/7 Yıldız/Çankaya/Ankara

Tel: 0 312 440 38 83 - 85 Faks: 0 312 440 37 98

e-mail: gramat2000@hotmail.com

İlk Basım 2011 ANKARA

Bu kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Başbakanlık Tanıtma Fonu

Kurulu tarafından desteklenmiştir.

Ahlat Kültür Sanat ve Çevre Vakfı Yayını No.14

Ahlat Belediyesi Kültür Yayını No.1

Bitlis Eren Üniversitesi Yayını No.2

Tüm Hakları Saklıdır. Kaynak Belirtmek Koşulu ile Yararlanılabilir.

ISBN : 978-975-92286-5-1

*Kitapta Yer Alan Görsel Malzemelerin Çok Büyük Bir Kısmı, Yazarları Tarafından Sağlanmıştır.
Kitapta Yer Alan Makalelerin Her Türü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu, Yazarlarına Aittir.*

VAN GÖLÜ HAVZASI YEZİDİLERİ VE YEZİDİLİĞİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE ORTAK OLAN PAYLAŞIMLARI

Çakır Ceyhan SÜVARI *

GİRİŞ

Yezidiler, özellikle Müslüman komşularınca yanlış şekilde “Şeytana tapanlar” olarak bilinmektedir. Gerçekte ise inançlarında kötülüğün lanetlendiği, Şeytan veya kötülük Tanrı/Tanrıçası gibi varlıkların bulunmadığı Yezidilikte çerçevesini Melek Tavus’un çizdiği iyilik kavramının en önemli erdem olduğu görülmektedir.

Hakkari¹ bölgesi için “Yezidiliğin mayalandığı yer” demek sanırım abartı olmayacaktır. Yezidiliğin kurucusu sayılan Lübnanlı Şeyh Adi bin Musafir, Hakkari bölgesine yerleşince Şeyh Adi el-Hakkari adını almıştır. Burada eski bir manastırda kurduğu tekkede de Hakkari bölgesinin göçebeleri onun ilk müritleri olmuştur. Adeviye veya Sohbetiye olarak adlandırılan tarikatı onun ölümünden sonra Yezidilik inancına dönüştüğünde, yeni dinin etkisi Hakkari bölgesini aşmış, kuzeyde Gürcistan’a, güneyde Musul’a, doğuda Urmiye bölgesine ve batıda da Elazığ’a kadar yayılmıştır. Tüm bu coğrafyanın merkezinde kalan Van ve Hakkari bölgesi ise uzun bir süre Yezidiliğin hem teolojik hem de demografik üssü olmayı sürdürmüştür. Söz konusu bölge hem Yezidilere dinlerini yaşatma olanağı sunmuş, hem de başta Moğol saldırıları olmak üzere bölgedeki diğer devlet ve aşiretlerin saldırılarından onları koruyan güvenli bir sığınak olmuştur. Üstelik söz konusu bölge Yezidi mitolojisinde de yer etmiş, bu açıdan Yezidi dinince de kutsanmıştır.

Öte yandan, her ne kadar ayrı inançlar olarak bilirse de, Yezidilik ve Anadolu Aleviliği arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Dolayısıyla Yezidilik ve Alevilik karşılaştırması özelinden bakıldığında, Anadolu ve çevresinde birbirine yabancı ve birbirlerinden farklı olarak tanınan dinler ve mezhepler, aslında tarihsel süreçte birlikte üretilen ortak bir kültürün paylaşanlarıdır. Buna, insanların “toplumsal hafızası” olarak bakılan mitoslar tanıktır. Üstelik Anadolu ve yakın çevresi üzerinde var olan tüm kültürler derinlemesine ve önyargısız incelendiğinde, tıpkı Yezidilik ve Alevilik örneğinde olduğu gibi hepsinin ortak bir kaynaktan beslendiği görülecektir.

YEZİDİ ADININ KÖKENİ VE GÜNÜMÜZDE YEZİDİLERİN YAŞADIĞI YERLER

Yezidi adının nereden geldiği konusunda birbirinden farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bir görüşe göre Avesta dilinde melek anlamına gelen “İzid” kelimesinden ya da yine Avesta dilinde Tanrı anlamına gelen “Yezdan” kelimesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu haliyle İzidi ve Yezdani, ilki meleğe ikincisi Tanrı’ya inanlar/tapanlar anlamı taşımaktadır. “Yezdan” adı aslında tüm Yezidi dualarının başlangıç/giriş cümlesinde geçmektedir: “Temiz/saf, merhametli ve cömert Yezdan’ın adıyla...” (Khenchelaoui 1999: 20). Diğer yandan Yezidi adını, Halife Yezid Bin Muaviye’ye dayandıran araştırmacılar da vardır. Kimi araştırmacılar ise İran’daki Yezid Şehri’ne ya da Yezid Bin Enise’ye dayandırmaktadır.

Öte yandan Yezidiler yaşadıkları ülkelerde farklı adlarla anılmaktadır. Söz gelimi Suriye’de “Dasnai”², Ermenistan’da “Thondraki”³ ya da “Arevortis”⁴, Türkiye’de özellikle Batman ve çevresindeki Yezidiler için “Khaldi” adları kullanılmaktadır. Ancak genel olarak tüm Müslümanlar “Şeytana tapanlar” anlamı yüklenmiş olan Yezidi kelimesini kullanmaktadır.

Yezidiler günümüzde Suriye’den Irak’a, Türkiye’den Kafkaslara kadar uzanan bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Bununla beraber özellikle Türkiye’den, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine göçmüş önemli bir Yezidi nüfusunun olduğu da bilinmektedir. Son zamanlarda yapılan tahminlere göre, Ortadoğu ve Yakınoğu’da başta Irak ve Suriye olmak üzere Türkiye, Kafkaslar ve Rusya genelinde 200 bine yakın Yezidi’nin yaşadığı kaydedilmektedir. Ancak topluluğun ana gövdesi Irak topraklarında bulunmaktadır (Khenchelaoui 1999: 20).

Tarihi kaynaklardan Yezidilerin, özellikle Türkiye sınırları içinde, I. Dünya Savaşı’na kadar daha geniş bir coğrafyada yaşamış olduklarını öğreniyoruz. Eski Van Ulucami hatibinin günlük şeklinde yazdığı ve Faiz Demircioğlu tarafından

* Araştırma görevlisi Çakır Ceyhan SÜVARI, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Bölümü, Beytepe, Ankara- TÜRKİYE e-posta: cesuvari@hacettepe.edu.tr

sadeleştirilip, “Van’da Yezidilerle Kanlı Savaşlar”⁵ başlığıyla yayınlanan makaleden, Yezidilerin, Van’da Hoşap başta olmak üzere, Muradiye, Canik, Bedehşan, Bargiri ve Abağa Bölgesi’nde de yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca yine, I. Dünya Savaşı’na kadar Kars ve civarında da Yezidilerin mevcut olduğunu Rus kayıtlarından öğrenebilmekteyiz (Ortaylı 1978:348). Van’dan Kars’a kadar olan bölgede yaşayan Yezidilerin, Rusların bölgeden çekilmesi ile birlikte başta Ermenistan olmak üzere Kafkas bölgesine geçtikleri bilinmektedir.

ŞEYH ADİ BİN MUSAFİR

Yezidilerin, Melek Tavus’un insan suretine girmiş hali olduğuna inandıkları Şeyh Adî, 1075’te Lübnan’ın Bekaa-Baalbek mıntkasında doğmuştur (Bulut 2000: 58). Adî’nin çocukluğu burada ve sonra da Şam dolaylarında geçer. 30 yaşlarına geldiğinde Adî, o devirde önemli bir bilim merkezi olan Bağdat’a gider (Turan 1993: 6). Burada, Kadîrî tarikatının kurucusu Abdulkadir Geylanî ile birlikte ortodoks İslam’ın en önemli temsilcilerinden biri olan İmam Gazali’den dersler alır. 1116 yılındaki hac ziyaretinden sonra münzevi bir hayat sürmek için Laleş Vadisi’ne çekilir. Ünlü sufi Ebu’l Vefa Hılvanî’yi yanına alır; eski bir Hıristiyan manastırını dergâha çevirerek burada mürit yetiştirmekle meşgul olur; daha önce aldığı el Şamî (Suriyeli, Şamlı) lakabını, el Hakkarî (Hakkarili) olarak değiştirir; Musul ve Hakkarî yöresini dolaşarak görüşlerini yayar. 1162’de vefat eden Şeyh, Laleş tapınağına defnedilince, türbesi ziyaretgâha dönüşür (Bulut 2000: 58).

YEZİDİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ALEVİLİKLE YEZİDİLİĞİN ORTAK PAYDALARI

Tasavvuf anlayışındaki bazı motiflerin ve tarikat başlarında bulunan pir ve şeyh gibi karizmatik kişiliklerle onların altında yer alan hiyerarşinin benzerini Yezidilikte de görmekteyiz. Bu açıdan Yezidilik ve özellikle Anadolu Aleviliği arasındaki benzerlik gerçekten dikkat çekicidir. Nitekim her iki inancın da, ortodoks İslam karşısında özellikle göçebe halkın daha kolay anladığı ve ritüelleri de göçebe hayat tarzına uygun heterodoks olarak adlandırılan tarikatlardan beslendiğini yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır.

Her iki grup, dini ritüellerini müzik eşliğinde icra ederler. Alevilerde ‘zakirler’ saz çalarak deyişler söylerken, Yezidilerde de ‘kavallar’ arbane (tef) çalarak ritüellerini gerçekleştirirler. Yine hem Alevilikte hem de Yezidilikte içki yasağı yoktur. Hatta pek çok yerde içki, ritüelin bir parçasıdır (Okan 2004, Suvari 2002).

Geçmişte her iki inanç, egemen dinin savunucularınca ‘sapkın’ olarak görüldükleri için sürekli baskı altında tutulmuş; hatta zaman zaman temsilcileri katliamlara maruz kalmıştır. Sürekli

tehdit altında yaşadıklarından olsa gerek, pek çok dinin temelini oluşturan tapınak kültürü ne Alevilikte ne de Yezidilikte mevcuttur. Tapınak kültürlerinin olmayışında/gelişmemesinde her iki inanca ait tabanının, tarihsel olarak çoğunlukla göçebe-çoban topluluklardan müteşekkil olması da önemli bir etken olarak öne sürülebilir. Tapınak yerine hem Alevilikte hem de Yezidilikte türbe ve ziyaret kültürünün çok önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Bununla beraber Aleviler cem törenini herhangi bir talibin evinde gerçekleştirirler. Yezidiler ise sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa güneşe dönerek dua ederler. Kısaca her iki inançta da ibadet için özel bir mekân zorunluluğu yoktur (Suvari 2002, Okan 2004).

İslamiyet inancının egemen olduğu bir coğrafyada, İslamiyetin yasakladığı bazı motif ve uygulamaların Alevilikte ve Yezidilikte bulunması bir tezatlık oluştursa da, bu durum, aslında tasavvuf inancının olabildiğince esnek yapısı ve eski inançlarda yer alan bazı düşün ve pratiklerin yine tasavvuf içinde sürdürülmesi ile açıklanabilir. Nitekim Ortodoks İslam’ın kesin olarak yasakladığı resim ve heykel geleneği, Alevilerde ve Yezidilerde sürdürülmektedir. Hemen hemen her Alevi evinde Ali resmine rastlanabilir. Ali dışında Hacı Bektaş gibi şahsiyetlerin resimlerinin de Alevi evlerinin duvarlarında yer aldığını görebiliriz. Diğer taraftan Yezidiler için Melek Tavus heykeli (sencak/sancak) dini törenlerin en önemli figürünü oluşturur. Fakirler tarafından köy köy gezdirilen söz konusu heykeller adeta eski pagan kültürünün izlerini taşımaktadır.

Museviliikten başlayarak Hıristiyanlık ve İslamiyet’in ortodoks kanatlarında ölümden sonra insanların öte dünyaya gittikleri ve bir daha bu dünyaya dönmelerinin söz konusu olmadığı kesin bir dille ifade edilmektedir. Oysa Yezidilikte daha yoğun olmakla birlikte, kısmen Alevilikte de ölümden sonra ruh göçüyle (tenasüh) insanın tekrar dünyaya geldiğine inanılmaktadır. Söz konusu inanç, Anadolu Aleviliğinde Ali ve Hacı Bektaş gibi mistik kişilikler üzerinde yoğunlaşırken, Arap Aleviliğinde tüm insanlar için geçerli sayılmaktadır (Keser 2006: 38). Yezidilerde de, Arap Aleviliğinde olduğu gibi, insanların öldükten sonra ruhlarının başka insanlara geçtiği inancı yaygındır. Öyle ki; Yezidilikte, ölen insanın günahı çoksa ruhunun bir hayvana geçerek cezalandırıldığına inanılmaktadır (Suvari 2002).

Öte yandan Alevi inancında, bilhassa Arap Aleviliğinde, Ali’nin Tanrı’nın insan donuna girmiş hali olduğuna inanılmaktadır⁶ (Keser 2006: 20-22, Bruinessen 2004). Aynı şekilde Hacı Bektaş’ın da, aslında Halife Ali olduğuna inanıldığı Bruinessen (2004: 186) tarafından ifade edilmektedir. Yezidilikte de Şeyh Adî’nin aslında Melek Tavus olduğuna inanılmaktadır (Suvari 2002). Söz konusu inancın temelinde tasavvuf düşüncesini de etkileyen gnostisizmin⁷ izleri görülmektedir.

Yine gnostisizm ile bağlantılı olarak, Yezidilikteki ve Alevilikteki Tanrı kavramı ve kurgusu birbirine çok yakındır.

Ç. Ceyhan SÜVARİ

Her iki inançta da Tanrı ikinci planda kalmaktadır. Hem Yezidilikte hem de Alevilikte mutlak Tanrı fikri olmakla birlikte Alevilikte Ali, Yezidilikte Melek Tavus, Tanrı'dan daha etkin bir pozisyonundadır. Yezidiler dualarını ve ibadetlerini Melek Tavus ve Şeyh Adi adına yaparken, Alevi cemlerinde okunan deyişlerin çoğunda Ali adı geçmekte ve yine Tanrı yerine Ali'den medet umulmaktadır⁸. İlginç olan, hem Halife Ali'nin hem de Şeyh Adi Bin Musafir'in gerçekte ortodoks İslam'ın çok güçlü birer savunucuları olmasıdır. Ancak ölümlerinden sonra doğaüstü sıfatlar yüklenilerek, ilki Aleviliğin ikincisi de Yezidiliğin mistik sembolleri haline getirilmiştir.

Tarihsel dayanak olarak Alevilik için Kalenderilik, Hurifilik, Haydarilik vb heterodoks tarikatlar referans gösterilirken, Yezidilik için Adeviye Tarikatı referans gösterilmektedir. Bulut (2000: 58), Adeviye Tarikatı'nın oluşumunu ve Yezidiliğin ortaya çıkışını şu şekilde anlatmaktadır:

1162'de vefat eden Şeyh, Laleş tapınağına defnedilince, türbesi ziyaretgâha dönüştü. Şeyhin makamına, yeğeni Abu'l Bereket bin Sabr seçildi. Onun önderliğinde tarikat erbabı 'Adaviler' adıyla anıldı; tarikat ise Adavilik ve geç dönemde Sobbetilik diye adlandırıldı. Onun yerine, oğlu Adiy bin Abu'l Bereket (II. Adi) seçildi. Suriye ve Mısır'da hüküm süren ve Haçlılara karşı mücadelesi nedeniyle İslam Dünyasında iyi tanınan Selahaddin Eyyübi'nin komutanı Muzaffer'din Kökburi, Şeyh II. Adiy'in müridi olup, kız kardeşiyle evlendi. Dindar babasının postnişinine⁹ oturan 1195 doğumlu Hasan bin Adiy, Laleş'te mekân tutan Adavilik tarikatına baştan sona çekidüzen veren bir din önderi oldu. Günümüz Yezidilik inancının temellerini atan bu şeyh, dini tartışmalara girdi. Yezidilerin ikinci kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'in (Kara Kitap) Şeyh Hasan tarafından yazıldığı rivayet edilir. Adaviliğin antik inançlarla sentezlenmesi ve Hakkari dağlarındaki geniş Kürt aşiretleri arasında yaygınlaşması da bu döneme rastlar. Selahaddin Eyyübi'nin Kürt kökenli askerlerinden çok sayıda mürit edinen Şeyh Hasan'ın dini ve siyasi nüfuzundan korkan zamanın Musul Atabeyi Nureddin Lulu, 1246'da tutuklattığı bu Yezidi şeyhini zindanda boğdurdu; yandaşlarını kılıçtan geçirdi ve Laleş Türbegâh'ını tahrip etti. Moğolların bölgeyi istilasından etkilenen bütün kavim ve topluluklar, 13. yüzyılın sonuna doğru dinsel boğazlaşmalar içine girdi. Fırsatı kaçırmayan yeni Yezidi Şeybi Şerafeddin Muhammed, Hakkarili savaşı müritleri sayesinde Malatya, Harput (Elazığ) ve Erzincan'a kadar ilerledi. Moğollarla savaşa giren şeyh, Kemah önlerinde bozguna uğrayıp öldürüldü. Öldürülen babasının yerini alan Zeyneddin Yusuf, Şam ve Kahire'de dergâh açıp, müritlerini çoğalttı. 13. ve 14. yüzyılda merkezi otoritenin yokluğu, en fazla Yezidilere yaradı: Musul, Hakkari, Laleş, Amediye, Bahdınan (Botan Çayı yöresi), Cizre, Nusaybin, Tur Abidin

(Mardin), Diyarbakır, Van, Urmiye'deki aşiretler arasında kök saldılar. 15. yüzyılda Sobbetiye olarak isimlendirilen Adavilik tarikatının, bugünkü Yezidilik inancına dönüşümünün tarihi tam olarak bilinmiyor. İslam tarihçisi Maqrizi, arada 200 yıllık bir boşluktan söz eder. Yezidilik inancı, muhtemelen 16. yüzyılda şimdiki şeklini aldı.

Benzer görüşler öne süren Lescot (2001: 18), 1130 ile 1160 yılları arasında Şeyh Adi'nin vaazlarının, hareketi mistisizme doğru yönelttiğini ve Adi'nin birçok kişinin toplandığı bir tarikat kurduğunu, ancak bir müddet sonra tarikatın iki gruba ayrıldığını, Suriye ile Mısır'a yerleşen ilk grubun kısa bir süre sonra yok olduğunu, Sincar bölgesinde kalan diğer grubun Sünni ilkeleri unutarak Yezidi topluluğunun ilk çekirdeğini oluşturduğunu belirtmektedir (Lescot 2001: 18). Yezidiliğin bu ilk evresinden sonra, yeni bir dine dönüşmesini Hasan ibn Adi Şemseddin dönemine götüren Lescot, Şeyh Adi'nin ölümünden sonra, onun yerine geçen yeğeni Şakir Ebul Bereket'in ardından gelen oğlu Hasan ibn Adi Şemseddin döneminde, müritlerinin ona aşırı derecede bağlandıklarını ve dinde 'sapkınlık' derecesinde aşırılığa gittiklerini, Şeyh'in de buna göz yumduğunu dile getirmektedir. Gelişmelerden rahatsız olan Musul Atabeyi, Hasan ibn Adi Şemseddin üzerine ordu yollayarak Şeyhi yakalatıp öldürmüştür. Ancak bu ve benzeri saldırılar Adavilerin artık silahlı korumaları gereken inançlarını daha da değerli kılmış ve yeraltına çekilen İslam'ın bu heterodoks tarikatı yavaş yavaş yeni bir dine dönüşmüştür.

YEZİDİLİKTE TANRI KAVRAMI VE MELEK İNANCI

Yezidilerde Tanrı kavramı oldukça muğlak ve anlaşılması zor bir kavramdır. En tepede Melek Tavus'un bulunduğu, 7 melekten oluşan dinsel bir hiyerarşi vardır¹⁰. Söz konusu melekler, Melek Tavus'un denetiminde adeta ikincil tanrılar, diğer bir deyişle yarı ilahlar olarak konumlanmışlardır. Yezidilik inancında mutlak ve soyut bir Tanrı/Khuda inancı bulunmaktadır. Ancak Khuda tüm dünyevi işlerin sorumluluğunu Melek Tavus'a bırakmış ve kendisi bir köşeye çekilmiş pasif bir Tanrı pozisyonundadır.

Khuda inancı bu anlamıyla Yezidiliği tektanrı dinler arasına sokmaktadır. Ancak Khuda'nın yetkilerini başta Melek Tavus olmak üzere diğer altı meleğe paylaştırmış olması, söz konusu melekleri de yarı ilah, hatta Melek Tavus'un tam da tanrısal bir yetkiye ve kudrete sahip olması sebebiyle, Yezidilik çoktanrı bir görünüm de arz etmektedir. Zira tektanrı dinlerdeki melek inancı ve söz konusu dinlerdeki meleklerin görev dağılımı ve sınırları kesinkes çizilmiş olmakla beraber, Yezidilik tam da bir melek kültü üzerine kurulmuştur¹¹. Bu açıdan yukarıda da değindiğim gibi Yezidilik meleklerle, özellikle Melek Tavusla Khuda arasındaki sınırın muğlaklaştığı bir din görünümündedir. Dolayısıyla Yezidiliği çoktanrılıkla tektanrılık arasında bir yere koymamız sanırım daha doğru olacaktır.

MELEK TAVUS

Yezidiliğe ve Yezidilere karşı yapılan saldırıların gerekçeleri arasında en çok Melek Tavus inancı kullanılmıştır. Çünkü Melek Tavus'un, Musevilikten başlayarak Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın kutsal kitaplarında lanetlenen Şeytan'la aynı varlık olduğu düşünülmektedir. Yezidilikte, Şeytan ve İblis isimlerinin telaffuz edilmesinin yasaklanması, Melek Tavus'un yaratılan ilk melek olması, Adem'e secde etmemesi, yine Adem'e yasak meyveyi yedirmesi gibi Yezidilik ve Semitik dinlerde ortak olan motifler, Melek Tavus'un Şeytan'la özdeşleştirilmesinde kanıt olarak sunulmaktadır. Yezidilikte Melek Tavus o denli önemsenmektedir ki, dualar onun adına yapılmakta, hatta heykelleri yapılarak yılın belli dönemlerinde, Yezidi yerleşimlerinde, Fakirler sınıfınca dolaştırılmaktadır. Melek Tavus adına yapılan heykellere Sencak ya da Sancak denilmekte ve ya Tavus kuşu formunda ya da horoz formunda olmaktadır (Turan 1993: 66).

Yezidi inancında, Melek Tavus'un bu denli önemsenmesinin elbette kendilerince haklı birçok nedeni vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Tanrı'nın tüm dünyevi işlerin ve diğer meleklerin sorumluluğunu ona vermiş olması gösterilebilir. Diğer dinlerde, Adem'e secde etmediği ve daha sonra da onu kandırarak yasak meyveyi yemesine neden olduğu için Tanrı tarafından lanetlendiğine inanılan Azazil'in (Melek Tavus'un), Yezidi mitolojisindeki yorumu çok daha farklıdır. Yezidi mitolojisinde, Melek Tavus Tanrı'yı çok sevdiği ve asıl yaratıcının Tanrı olması sebebiyle, onun dışında kimseye secde etmediği söylenmektedir (Lescot 2001: 47). Yezidiler Melek Tavus'un bu davranışına saygı duymaktadırlar ve Tanrı'nın da Melek Tavus'u denemek için yaptığı bu sınavdan sonra, onu lanetlemediğini düşünmektedirler. Adem'in kandırılarak yasak meyveyi yemesini sağlamasını da, Tanrı'nın isteği olarak yorumlamaktadırlar. Mushaf-ı Reş'te bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Melek Tavus Khuda'ya "Eğer Adem bu meyveden yemezse, onun nesli nasıl çoğalır?" diye sordu. Khuda ona: "Bütün emir ve tedbiri senin eline teslim ettim" dedi. Buna müteakip Melek Tavus, Adem'e gelip "Bu buğdayı yedin mi?" diye sordu. Adem: "Hayır, Khuda beni nehyetti" dedi. Melek Tavus: "Ye senin için iyi olur" dedi. Adem bu meyveden yedi ve derhal karnı şişti... (Semenow 1931: 61).

Yezidiler tarafından Melek Tavus'a saygı duyulmasının diğer bir gerekçesi de, Melek Tavus'un gözyaşlarıyla cehennem ateşini söndürmesi olayıdır. Khuda'ya karşı gururlandığı için cehenneme atılan Melek Tavus, orada yedi bin yıl kalır, bu hareketinden dolayı pişmanlık duyar ve çok ağlar; ağlamasıyla oluşan gözyaşlarıyla yedi büyük küp dolar ve bu gözyaşlarından dolayı cehennem ateşi söner (Turan 1993: 61). Alan araştırması yaptığım dönemde sohbet ettiğim Yezidiler de ısrarlı bir şekilde, Melek Tavus ile Şeytan'ın aynı

varlık olmadığını söylemekteydiler. Bir mürit, Melek Tavus'un Zerdüştlük'te Ahura Mazda'nın yardımcılarında biri olduğunu belirtmekte ve bu düşüncesini Zerdüştlük'te de var olan Tavus kuşu figürüyle desteklemektedir. Bununla beraber Melek Tavus kesinlikle bir ilah olarak görülmemektedir. Sadece Khuda'nın yardımcısı ve insanlarla Khuda arasında ilişki kuran, aynı zamanda Khuda tarafından izin verildiği ölçüde bir icra gücü bulunan en büyük melek olarak tanımlanmaktadır.

Melek Tavus'un konumu hakkında bir mürit şunları söylemektedir: "Bizde büyük Khuda bağımsızdır, dünyevi işlerle uğraşmaz; onun yerine Melek Tavus işlere bakar. İncimizde insanlar peygamber olamazlar. Çünkü, insanların zaafları vardır; ancak mükemmel bir şekilde yaratılmış melekler peygamber olabilir. Melek Tavus da bu meleklerin en büyüğü ve reisidir. Melek Tavus'un Şeytan ile aynı varlık olmadığı, Müslümanlık ve Hıristiyanlık gibi dinlerin egemen ve yaygın olduğu bir coğrafyada Şeytan tapınımasının zor hatta imkânsız olacağı dikkate alınrsa kolaylıkla anlaşılabilir". Aynı müride, Mushaf-ı Reş'te Şeytan ve onu çağırıştıran kelimelerin neden yasaklanmış olduğu sorulduğunda ise, bunun kötüye ve kötülüğe karşı duyulan nefretten ileri geldiğini belirterek; "bunun Melek Tavus'la bir ilgisi yoktur. Melek Tavus, Şeytan değil bir icra gücüdür. Şeytan ise kötülüğün başını çeken ve kötülüğün yaratıcısı olan bir kavramdır. Bu Zerdüştlük'te Ahriman'da vardır ve o zamandan günümüze gelmiştir. Onun ismini söylemekten kaçınmamız ve gösterdiğimiz reaksiyon, bu tarihsel kökenden gelmektedir", demektedir. Bir başka mürit de buna benzer bir açıklama yaparak şunları dile getirmiştir: "Kötülüğü binlerce yıl önce reddetmiş ve Khuda, Yezdan gibi özel isimlerle tanımlanmış ve insana iyiliği emreden Khuda'ya bağlılığı içine sindirmiş ve bunu yaşam felsefesi haline getirmiş atalarımızın çocukları olan bizler nasıl olur da, daha o zamanlar kötülük timsali Ahriman'dan kaçan insanların varisleri, beş bin yıl sonra kötülük sembolü Şeytan'ın tapınıcıları olalım". Bu şekilde diğer dinlerde, Tanrı tarafından lanetlendiğine ve cezalandırıldığına inanılan Azazil'in (lanetlendikten sonra Şeytan ismini almıştır), Yezidi mitolojisinde, cezasının ebedi olmadığı kabul edildikten sonra tövbesi sayesinde affedilerek Tanrı'nın en önemli yardımcısı ve iyiliğin rehberi olarak Tavus kuşu görünümlü güzel bir varlık olduğuna inanılmaktadır.

MUSHAF-I REŞ ve KİTAB EL-CİLVE

Yezidilerin, Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) ve Kitab el-Cilve adlı iki ayrı yazılı eseri bulunmaktadır. Yezidiliğin bir sır dini olması nedeniyle, söz konusu eserlerin içeriği yakın döneme kadar bilinmemekteydi. 1919 yılında I. Joseph'in *The Sacred Books and Traditions of the Yezidis* adlı eserinde, bunlardan ilk defa detaylı bir şekilde bahsedilmiştir (Semenow 1931: 53).

I. Joseph Musul'da bulunduğu zaman, Yezidilerin dini inançlarından bahseden bir yazma eser ele geçirmiş, daha

Ç. Ceyhan SÜVARI

sonra bu yazma eserin *Mushaf-ı Reş ve Kitab el-Cilve*'den oluştuğu anlaşılmıştır (Semenow 1931: 53).

Kitab el-Cilve, yüce varlığın kullarına hitabını içerir (Turan 1993: 72). *Kitab el-Cilve*, küçük bir eserdir; kitabın tamamı 8 sayfa olup, 109 satırdan ibarettir ve 5 bölümden meydana gelmektedir (Tori 2000: 134).

Mushaf-ı Reş ise daha geniştir. Kürtçe aslı 152 satırlı ve şifreli bir yazı ile yazılmış bir tomar halindedir (Turan 1993: 53). Tanrı'nın Kara Dağ'a inmesi olayının *Mushaf-ı Reş*'te bahsedilmesi nedeniyle buna, *Kara Kitap* anlamına gelen *Mushaf-ı Reş* adı verilmiştir (Semenow 1931: 53). *Mushaf-ı Reş*'te kâinatın, meleklerin ve Adem ile Havva'nın yaratılması; Şeyh Adî'nin Laleş'e gelişi; Melek Tavus ile Tufan hikâyesi anlatılmakta bununla birlikte yemek kültürü, yeni yıl ve nikâh konuları gibi bazı dünyevi işler hakkında bilgiler ve emirler verilmektedir.

Her iki kitapta geçen konular ve dini emirlerin bazıları, yüksek lisans çalışması sırasında gördüğüm Yezidiler arasında sözlü olarak bilinmekteydi. Zira, sohbet ettiğim Yezidiler, her iki kitabı da görmediklerini belirtmişlerdi. Söz konusu metinleri okumamış olan Türkiye'deki Yezidiler, bildikleri kutsal hikâyeleri eskiden köylerine gelen Kaval ve Fakirlerden öğrendiklerini belirtmişlerdi.

Ancak, Yezidiliğe ait olduğu iddia edilen bu kitapların, Semitik dinlerdeki gibi vahiy kitabı olmadığı, Yezidi şeyhleri tarafından kaleme alındığı ifade edilmektedir. 2006 yılında Iraklı bir Yezidi olan Pir Hıdır ile yapmış olduğum bir görüşmede Pir, söz konusu kitapları hiç görmediğini hatta Yezidiliğin herhangi bir kitabının olmadığını belirtmişti. Pir, "bizim kitabımız kalbimizdir" demiş ve dinlerinin yazıya değil söze dayalı bir din olduğunu belirtmiştir.

Nitekim, Abbasi halifesi El-Memnun zamanında Yezidilere gönderilen bir mektupta, "Ya Müslüman olun ya da kitabı dinlerden birine geçin" şeklindeki emir karşısında ve genel olarak Müslümanların egemenliğindeki bir coğrafyada yaşayabilmek için "göstermelik" bir kitap yazdıklarına¹² (Khenchelaoui 1999: 25) dair iddialar, Pir Hıdır'ın söyledikleriyle örtüşmektedir. Üstelik *Kitab el-Cilve*'nin III. Faslı'nda geçen; "*Ben kitapsız irşat ederim*" cümlesi de söz konusu kitapların vahiy kitabı olmadığını doğrulamaktadır. Ancak bu durum her iki kitabın da din dışı ve tamamen El-Memnun'u kandırmak amacıyla yazılmış olduğu anlamına gelmemektedir. Zira her iki eser de, sözlü olarak anlatılagelen Yezidi mitolojisinin ve dinsel pratik ve emirlerinin toplandığı kitaplardır. Bu anlamda vahiy kitapları olmasa da, söze dayalı Yezidi inancının kaydedildiği eserler olması hasebiyle önemli birer başvuru kaynağıdır.

VAN VE HAKKARİ BÖLGESİ: YEZİDİLERİN "HORASANI"

İnsanlar ve toplumlar, kimliklerinin sembolü ve hatırlamanın dayanak noktası olarak belli mekanları sahiplenmek ve oraları kutsamak isterler. Söz konusu mekan, gelinen, terk edilen "anavatan" şeklinde seküler bir anlam ifade edebilmekteyken, dinsel anlamda sahiplenilen kutsal topraklar da olabilmektedir. Bazı durumlarda anavatan ve kutsal topraklarla aynı yerler imlenebilmektedir. Söz gelimi İsrail hem Museviler hem de Filistinli Müslümanlar için hem bir anavatan hem de kutsal topraktır. Oysa Hıristiyanlar ya da Arap olmayan Müslümanlar için sadece kutsal topraktır. Horasan bölgesi ise Anadolu Alevileri açısından mitsel bir anayurttur. Doğu Anadolu'dan Balkanlara kadar olan geniş coğrafyada yaşayan tüm Aleviler, atalarının Horasan'dan göç ettiği konusunda hemfikirdir. Benzer bir anayurt mitinin de Yezidiler açısından Van ve Hakkari bölgesinin olduğunu görmekteyiz.

Günümüzde Van ve Hakkari bölgesinde tek bir Yezidi dahi yaşamamaktadır. Oysa tarihi belgeler, söz konusu bölgede çok değil, I. Dünya Savaşı sonuna kadar önemli bir Yezidi nüfusunun yaşadığını kaydetmektedir. Üstelik özellikle Hakkari civarının Yezidilerin yerleşim alanı olmaktan daha fazla bir anlam taşıdığı, adeta bir Yezidi kült merkezi olduğunu, Yezidi mitlerine baktığımızda görebiliyoruz. Öte yandan Kafkaslardan Irak'a ve Suriye'ye kadar olan bölgede yaşayan Yezidilerin tamamı atalarının Hakkari bölgesinden göçtüğünü söylemektedirler. Nitekim Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Kharabiye köyünde, yüksek lisans çalışmam için gördüğüm Muhammet Altan, kökenlerini Hakkari'den gelen Sahlika Aşireti'ne dayandırmaktaydı.

Yezidiler, Van ve Hakkari bölgesinden XII. yüzyıldan başlayarak dinler arası ve aşiretler arası çatışmalar neticesinde peyderpey göç etmişler, I. Dünya Savaşı'nın bitimine müteakip ise bölgedeki son Yezidiler de özellikle Rusya denetimindeki Güney Kafkasya bölgesine ve Irak'ta yer alan Şeykhan ve Cebel Sincar'a göçmüştür. Yezidiler, bu son göçlerine kadar Hakkari dağlarında Müslüman hasımlarının aksine, Hıristiyan Nasturi topluluğu ile bir arada ve çoğunlukla huzurlu bir şekilde yaşamışlardır (Guest 2001: 118).

1918-1919 yılları arasında Güney Kafkasya bölgesine yerleşen Yezidiler tamamıyla Van ve Kars bölgesinden gidenlerden oluşmaktaydı. Bu anlamda Güney Kafkas Yezidileri iki ana gruba ayrılmaktadır: Van'dan giden Zuquri Yezidileri ve Kars'tan giden Akhbaran Yezidileri. Bu iki ana grupta Zuquriyan, Sipkan, Khaltan, Mehmedan, Rojkan, Hesiniyan ve Akhleran aşiretleri yer almaktadır (Anqosi: 2005). Ancak bölgedeki Yezidi nüfusunun azalmasında Mahmudi, Dünbeli ve Sipkan gibi önde gelen Yezidi aşiretlerine mensup pek çok kişinin din değiştirerek Müslüman olması göçten çok daha etkili olmuştur.

Van ve Hakkari bölgesinde Yezidilerin varlığını Selçuklu döneminde Selçuklu ve Moğol çekişmesi sırasında tutulan kayıtlardan doğrulayabiliyoruz. Nitekim, Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus 1256 yılında, Sultan Hanı Savaşı'nda Baycu'ya yenilince emirlerinden Ali Bahadır'ı doğuya Türkmenler, Kürtler ve Yezidilerden asker toplamaya gönderir. Sultanın çağrısına olumlu yanıt veren Yezidiler, Şeyh Adi'nin torunlarından Şerafeddin Muhammed ve Şerafeddin Ahmet önderliğinde bir birlikle Hakkari'den yola çıkarlar. Şerafeddin Muhammed Harput'u, Şerafeddin Ahmed de Malatya'yı ele geçirir. Ancak Şerafeddin Muhammed Harput'u aldıktan sonra Kemah'a ilerlerken Moğol komutanı Engürek Noyan'ın askerleri tarafından öldürülür. Bundan iki yıl sonra 1259 yılında, Hulagü Han Musul'dan geçerken bu olayı hatırlar ve Yezidileri itaat altına almak ister. Hakkari ve Sincar'a saldıran Hulagü'nün askerleri pek çok Yezidi'yi katleder ve köylerini yakar (Turan 1993: 15-16).

Karakoyunlular zamanında ise Van ve civarındaki Yezidilerin, Karakoyunlu Kara Yusuf'a (1390-1420) bağlı olduklarını görüyoruz. Kara Yusuf, Yezidi Mahmudi Aşireti'nin lideri Şeyh Hasan Bey'e kendilerine bağlılıklarından dolayı Van Gölü'nün doğusunu verir. Şeyh Hasan, Karakoyunlulara hizmete devam eder ve onları Hakkari valisi İzzeddin Şir'e karşı destekler. İzzeddin, Bitlis valisinden yardım ister ve önemli bir miktar yardım gönderilir. Bu yardımlarla Yezidiler üzerine saldırır ve onları bozguna uğratar. Bu savaşta Şeyh Hasan öldürülür. Yezidiler bu darbeden sonra öldürülen Şeyh Hasan'ın torunu İvez Bey'in çabasıyla ancak toparlanabilirler (Turan 1993: 17).

XVI. yüzyılın başında Safevi Devleti kurulunca (1501), Yezidiler Osmanlı ve Safevi devletleri arasındaki sınır bölgesinde kalır. Hem Safeviler hem de Osmanlılar Yezidilerden kendilerini desteklemelerini isterler. Bu arada Mahmudi Aşireti lideri İvez Bey'in, Safevilerle arası açılır (büyük olasılıkla dinsel çekişmelerden kaynaklı). Ancak onun yerine geçen kardeşi Emir Bey Osmanlı ve Safevi arasında ikili bir politika izler. Bu nedenle Osmanlı sultanı Süleyman, Tebriz Seferi (1535) sırasında Emir Bey'i yakalatarak öldürtür. Emir Bey'in yerine geçen oğlu Hasan Bey, 1550'de Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirir ve Van'daki Osmanlı valisi ile birlikte Osmanlı orduları içinde yer alır. Bu tutumu sayesinde ölünceye kadar Osmanlılar tarafından desteklenir. Hasan Bey'in bu süreçte Müslüman olduğu ve aşireti içinde İslamiyeti yaymak için cami ve medreseler yaptırdığı belirtilmektedir (Turan 1993:17).

Bu bölgede yaşayan diğer bir Yezidi aşireti olan Dünbeliler ise Safevileri desteklerler. Bu nedenle Osmanlı safında yer alan dindaşları Mahmudi Aşireti ile çatışma halinde olmuşlardır. Çaldıran Savaşı'nda da Dünbeliler Osmanlıya karşı Safevi saflarında yer alır. Ancak Safevilerin yenilgisi neticesinde Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirirler (Guest 2001: 91-

92). Mahmudi Aşireti Van'ın güneydoğusundaki Hoşap Kalesi ve civarına yerleşmiş buna karşın Dunbeli Aşireti de Urmiye Gölü'nün batısındaki dağlara yerleşmişlerdi.

Çaldıran Savaşı neticesinde Osmanlı sınırları içerisinde kalan Yezidiler, yukarıda da değindiğim gibi Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir. Hatta bunlar arasında özellikle aşiret liderleri ve ailelerinden başlayarak tabana doğru yayılan bir İslamlaşma da söz konusu olmuştur. Ancak Müslüman olmayı kabul etmeyen Yezidi nüfusu ile bölgedeki Müslüman aşiretler ve yerel yöneticiler arasında zaman zaman, Yezidilerin dinsel inançlarından kaynaklı çatışmalar baş göstermiştir. Zira Müslüman komşuları Yezidileri Şeytana tapan "sapkınlar" olarak görmekteydiler. Bu çatışmalardan birisi Van Ulu Cami hatibi tarafından detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Üstelik bu belgeden sadece çatışmanın teferruatı hakkında değil, aynı zamanda Yezidilerin yaşadıkları yerler ve nüfusları hakkında da önemli bilgilere ulaşabilmekteyiz. Van Ulu Camii hatibi tarafından kaleme alınan ve Faiz Demircioğlu tarafından sadeleştirilip, "Yezidilerle Kanlı Savaşlar" başlığıyla Avrasya Etnografya Vakfı WEB sitesinde (<http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/yazma.htm>) yayımlanan makalede bahsedilen bu yazma eser, Ali Emiri Kütüphanesi'nden alınmıştır. Detayların atlanmaması için söz konusu makalenin Ulu Cami hatibine ait bölümünü aşağıda vermeyi uygun buldum:

1127 yılında Bitlis hakimisi Mehmed Said han, Hoşab Beyi Zeynel Bey azıl ve yerlerine başkaları nasib olundular, bunun için sefer olmaya fermanlar geldi, Van askeri ittifak, hakimleri ittifak etmediler. Van Valisi Bayburtlu Murtaza Paşa, padişah fermanı mucibince Bitlis istikametine hareket ederek Taht-Van adlı yere kadar vardı, askeri pek az olduğundan, orada birkaç gün kalarak, Bitlis hakimine, padişah fermanına itaat etmesi için mektuplar gönderdi ve Van'a geri geldi. 1127 şevvalinde Van beylerbeyi Murtaza Paşa, Hoşab kalesini elde etmek için Ağa adlı yerdeki Yezidi aşiretlerini tedib için Bargiri'ye hareket etti, yazık ki: Van askeri tamam gitmedi, sonradan gidenler de yetmedi, meğer, Paşanın hareketinden önce, gizliden gizli Yezidilere haber ulaştırılmış, Van'daki fesatçılar Van'da kalanların fesad kemerlerini berkitmişler, Hoşablı dabi, Yezidi aşiretine yardım ederek dört bin kadar süvari ile ani olarak paşanın kapısı halkı ile Van'dan giden 450 kadar askerin önüne çıktılar, Van'dan çıkıldığım üçüncü günü şebre altı saat mesafede Canik köyü ile Bedeşan köyü arasında iki taraf karşılaştılar, Hoşablular önde Çarbaçı olarak ilerlediler, bunlar birden paşanın kuvvetlerine baskın,

C. Ceyhan SÜVARI

hamle ettiler, büyük cenk oldu, Van dilacerleri arslanlar gibi saldırdılar, bir çok Yezidiyi öldürdüler, Vanlılardan Kadı naibliği ödevi ile bulunan Yekçeşim Abdullah, Sol Katibi Ahmed Efendilerle Sarı Müftünün biraderzadesi ve hayırsever Hacı İbrahim Efendi (ki: Van'da Dizman Süleyman Ağa mescidini Cuma camii yaptırmıştı) vesair ileri gelenler cenk meydanında öldüler, Yezidiler Paşayı dahi yaraladılar ve esir ettiler. Bedbaşan'daki beylerine götürdüler, beyleri paşaya hemen bir kürk giydirecek geri gönderdiler, bu hadisenin ikinci günü, Van'da kalan ve infirad iddiasında bulunanlar beni ve Osman Efendiyi, itizarname ile paşaya yolladılar, Köçeni köyünde paşa ile karşılaştık, Murtaza Paşa durumu bütün tafsilatı ile anlattı, böyle hiyanet, şenaat görülmemiştir, dedi. Vanlılardan dört yüz, Yezidilerden dört bin adam öldü. Murtaza Paşa Van'a döndü, sözünde sabit, metin bir adamdı. Bu vakadan önce fesadçılara yüz vermediği gibi sonra dahi meşreplerine müsaade etmedi. Paşa yaralı olarak sarayında otururken, bir Cuma günü namazdan sonra beni çağırttı, gittim, bir rüya gördüğünü ve yakında başına bir felaket geleceğini söyledi, fesat ve ihtilalciler, yalan yanlış bilgilerle, uydurma muhızlarla gizliden gizliye, paşanın aleyhinde İstanbul'a başvurmuşlar, bu yılın zilbiccesinde Ballı Mehmed Paşa'nın mütesellimi (bir nevi vekil) İsmail Ağa gelip ol saat Murtaza Paşa'yı kaleye kapattı, karındaşı Mirabur Firenk Abdullah Ağa geldi, Camuşçuzade Defterdar Halil Ağa'ya misafir oldu. Paşanın katline ferman getirdiğinden ayın yedisinde paşanın başı kalede kesildi, Miraburda Halil Ağanın katline de ferman bulunduğundan, 1128 yılı başında onun dahi başı sarayda kesildi. Paşanın başı ile birlikte İstanbul'a gönderildi. Bu yıllarda yine açlık halkı perişan ve tarumar etmekte idi. Muharrem ayında Van Valiliğine gelen Ballı Mehmed Paşa, Yezidilerden intikam almak maksadıyla bunların köylerini yıktı, yaktı; şöyle ki: Mehmed Paşa Van valiliğine gelirken, Van askerleri ile abalide din ve devlet gayreti görüldü, Van askerinin tamamen Bargiri'de Vali paşayı karşılamaya gitmeleri için buyuruldu gönderildi. Van askerleri, birlik olarak paşayı istikbal etmeye ve bu sırada Yezidilerden de Vanlıların intikamlarını almaya karar verdiler, canında gayreti olanlar dahi hamiyet kemerlerini bağlayarak yola revan oldular, aşiretlere haber verilmedi ve yerli hakimlerden asker, yardımcı istenilmedi, ancak Ahlat, Adilcevaz, Erçiş askerlerinden gayreti cinsiye dolayısıyla arzu edenler de Van askerine iltihak ettiler ve Akbulak köyü sabrasında paşanın kuvvetleri ile birleştiler, yedi bin kadar askerle Yezidilerin buldukları Abağa bölgesine hücum eylediler, ele geçirdiklerini öldürdüler, evlerini yakıp

yaktılar, tarumar ettiler. Bunların şakavetlerinden kasabalar halkını kurtarmış oldular. Evvelce Canik sabrasında öldürdükleri Vanlıların intikamlarını aldılar ve Vanlıların intikam arzuları sükun bulmuş oldu. O günlerde kış dehşetle hüküm sürüyordu, Demirkapı'ya dek her tarafı hak ile yeksan eylediler, bu viran bölgeden sonra Hoşab tarafına yöneldiler, Mahmudilerden bir ferd bile meydana çıkmadı, köyler ve kasabalar işgal edildi, Yezidiler korkularından saklandılar, erbain eyyamı idi, otuz gün kadar karlar içinde, soğuklar altında askerler buralarını aradı, taradı, padişahın şevketini gösterdi, bir kimsenin burnu kanamadı. Rivayet ederler ki: İki binden fazla Yezidi öldürüldü veya dağlarda karlar altında soğuktan telef oldu. Mehmet Paşa bana ol muharebeyi etraflıca anlattı ve dedi ki: "Muradım Yezidi ırkının kökünü kazıyordu, lakin gaddarlar, bizi yanlış yollara, istikametlere sürüklediler. Bargiri'den aşırarak Yezidilerin üzerlerine götürmediler, onlara gizliden gizliye haber ilettiler ve Yezidilerin kaçmalarını temin eylemiş oldular, ilkbabarda bunların noktai vücutlarını sileceğim."

Son olarak Şerefname'de, yine Hakkari kökenli önemli bir Yezidi nüfusunun Suriye'nin kuzeyine geçtiğinden bahsedilmektedir. Söz konusu nüfusun, Selahaddin'in emrindeki Hakkari alaylarına dayandığı ve Haçlılar kovulduktan sonra özellikle Halep civarına yerleştikleri kaydedilmektedir (Guest 2001: 87).

Yezidi Mitolojisinde Hakkari

Yezidi mitolojisinde Hakkari'ye dair ilk bilgi Yezidilerin yaratılış mitinde geçmektedir. Hakkari, Yezidiler açısından nesillerinin dünyaya yayıldığı yer olduğuna inanılması hasebiyle kutsal bir coğrafyadır. Nitekim Mushaf-ı Reş'in (Kara Kitap) 21. maddesindeki yaratılış mitinde bu durum şu şekilde açıklanmaktadır:

O zaman Allah Cebrail'e Havva'yı yaratmasını emretti. Cebrail de Adem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı. Bütün hayvanlar yaratıldıktan sonra Adem ile Havva arasında 'evlat babadan mı, yoksa anneden mi meydana gelir' diye bir çatışma oldu. Çünkü onların her biri gelecek neslin tek kaynağı olmak istiyordu. Bu çekişmelerin ortaya çıkışında Adem ve Havva'nın hayvanların kendilerine benzeyen yavru meydana getirmeleri için çiftleşmelerini ve ortak ilişkilerini görmeleri sebep oldu. Uzun münakaşalardan sonra bunlardan her biri tohumları bir testi içine akıtıp kendi mühürleriyle mühürlediler ve dokuz ay sonucu beklediler. Bu müddet bittikten sonra testiyi açtılar. Adem'in testisinde Şahit bin Car vardı. İşte Yezidiler Şahit bin Car'ın neslinden türemişlerdir... Bundan sonra Adem

ile Havva cinsel ilişkide bulundular. Havva bu ilişkiden bir erkek ve bir kız doğurdu. Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve diğer milletler ve mezhepler hep bunların neslindedir. Bizim yüce soyumuz, Şit, Nuh ve Annuh olup Hakkarilerin yüce atalarıdır ki bunlar yalnız Adem'den türemişlerdir.

Adem'in küpünden çıkan Şahit bin Car'a çok öfkelenen ve onu kıskanan Havva, Şahit bin Car'ı yok etmeyi düşünür. Ancak Şahit bin Car'ı Adem koruduğu için onu yok etmeyi başaramaz. Sadece Şahit bin Car'ın bir ayağını sakatlar (Spat 2002: 28). Yezidiler İslam Peygamberi hariç diğer tüm peygamberler Şahit bin Car'ın soyundan geldiğine inanmaktadırlar (Spat 2002: 28). Şahit bin Car annesiz dünyaya gelse de, Yezidilerin Havva yerine geçen bir anneleri vardır. Ancak bu hususta iki farklı mit bulunmaktadır. İlki Şahit bin Car'ın Cennet'ten bir huriyle evlendiği ve Yezidilerin bu evlilik sonucunda dünyaya geldiği, ikincisinde ise; küpün içinden Şahit bin Car'la beraber bir kız çocuğunun da dünyaya geldiği ve Şahit bin Car'ın küpteki ikiziyle evlenmesi sonucunda Yezidi neslinin çoğaldığı anlatılmaktadır. Bu mitolojiye koşut olarak, doğru/hakiki dinin de Adem'den Şahit bin Car'a geçtiğine ve Şahit bin Car tarafından da kendi nesli olan Yezidilere aktarıldığına inanılmaktadır. Bu açıdan Yezidiler, Şahit bin Car'ın çocukları ve mirasçıları olmalarına koşut olarak dünyadaki yegane doğru dinin de kendi dinleri olduğuna inanmaktadırlar.

Hakkari adının geçtiği ve bu anlamda kutsandığı diğer bir anlatı da tufan mitidir. *Mushaf-ı Reş*'te, iki tufan mitinden bahsedilmektedir. Yezidiler, ilk tufanın Nuh Peygamber zamanında (genel olarak bilinen tufan) olduğuna ve sadece Adem ve Havva'nın soyundan gelenleri etkilediğine inanmaktadırlar. (Semenow 1931: 63). İkinci tufanın ise, sadece Yezidilerin başından geçtiği söylenmektedir.

İkinci tufanda, gemi hareket ederek Sencar Dağı'na geliyor, burada kayaya çarpan gemide bir delik açılıyor. Yılan yuvarlak bir hale gelerek bu deliği tikiyor ve gemi tekrar hareket ediyor. Sonunda gemi, Cudi Dağı'na gelip burada duruyor. Bu olaydan sonra yılanın nesli çoğalıp insan ve hayvanları ısırma başlıyor. Bu nedenle yılanı yakalayıp ateşte yakıyorlar ve yılanın küllerinden pireler meydana geliyor (Semenow 1931: 63). Bu tufandan, *Mushaf-ı Reş*'in yazılışına kadar yedi bin yıl geçtiği belirtiliyor. Ardından her bin yılda bir, meleklerden birinin dünyaya geldiği ve insanlara yeni kanunlar söyleyerek geri döndüğüne inanılmaktadır (Semenow 1931: 63).

Son olarak Hakkari'nin adı, Şeyh Adi'nin kökeniyle ilgili anlatılan mitte de geçmektedir. Yezidiler peygamber olarak gördükleri Şeyh Adi bin Musafir'in Hakkari'den Lübnan'a göçen

bir Yezidi aşiretinin ferdi olarak dünyaya geldiğine, daha sonra tekrar ata topraklarına dönüp dindaşlarına yol gösterdiğine inanmaktadırlar.

İslami kaynaklarda Adi bin Musafir'in, Bağdat'tan ayrılıp Laleş bölgesine yerleştiğini, bu nedenle Şeyh Adi bin Musafir el-Hakari adını aldığı belirtilmektedir. Laleş, Musul'un 58 km. kuzeydoğusunda dağlar arasına gizlenmiş vadilerden oluşan korunaklı bir bölgedir. Burası Hıristiyan keşiş İth Alaha'nın bir zamanlar inzivaya çekildiği yerd. Hakkari aşiretinin yaşadığı bu dağlık bölge, Adi gibi pek çok mutasavvıfa da sığınak olmuştur. Söz konusu İslami kaynaklarda Şeyh Adi'nin vaazlarıyla, huzursuzluk çıkaran Hakkarili aşiretleri nasıl kontrol altına aldığı da belirtilmektedir (akt. Guest 2001).

DİPNOTLAR

1 Tarihsel olarak Hakkari bölgesi bugünkü Hakkari ve Musul arasında kalan coğrafyayı kapsamaktaydı.

2 Gerçekte Dasnai Hakkari bölgesinden göç etmiş büyük bir Yezidi aşiretinin adıdır.

3 Thondrakilik Bizans döneminde Doğu Anadolu'da ortaya çıkmış bir Hıristiyan sektidir.

4 Arevortis Ermenice güneşe tapanlar anlamına gelmektedir.

5 Bkz. <http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/yazma.htm>

6 Ali'nin Tanrı olduğu inancı Nusayri metinlerinde şu şekilde ifade edilmektedir: "İlahın kendisi olan Ali, bölünmez, parçalanmaz, taksim edilmez, sayılmaz. O doğmamıştır, doğurmamıştır" (akt. Keser 2006: 22).

7 Gnostisizm, gnosis kelimesinden gelen, derin ve tam bilgi anlamındaki gnose'den türemiş Yunanca bir kelimedir. Doğu'daki gizemci dinlerin yayılmasında önemli bir rol oynayan gnostisizmde; ruh ve beden birliğinin bu dünyaya karşı olduğu inancına dayalı bir düalizm anlayışı vardır. Öte yandan gnostiklere göre, insan tamamlanmamış, mükemmel olmayan bir varlıktır. Dünya ve evrenin tepesinde, her şeyin sahibi ve efendisi olan bir Tanrı bulunmaktadır. Yalnız bu dünya, bu Tanrı tarafından yaratılmamıştır; kendine yakın, ama buyruğu altında bir varlık tarafından yaratılmıştır (Sever 1996: 22). Düalist yönüyle genelde dünya işlerinden el çekerek gnosis (irfan) erişmeyi uman gnostikler, İ.S. 1. yüzyılda özellikle, Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu kentlerinde baskıcı Roma Devleti'ne karşı bir protesto dini haline gelmiştir (Özbudun 2002:160).

8 Aslında bu durum, 'Tanrının insan donuna girmesi' inancıyla ilişkilendirilebilir.

Ç. Ceyhan SÜVARİ

9 Tekke şeyhlerinin oturduğu post (Devellioğlu 1993: 867), yukarıda şeyhlik makamı anlamında kullanılmıştır.

10 Mushaf-ı Reş'in ilk faslında meleklerin, Khuda tarafından yaratılması şu şekilde anlatılmaktadır: "...İlk gün, Pazar günü Khuda Azazil namında bir melek yarattı ki bu, cümlelerin reisi olan Tavus Melek'tir. Pazartesi günü Melek Dardail'i yarattı ki, bu Şeyh Hasan'dır. Salı günü Melek İsrail'i yarattı ki bu, Şeyh Şems(eddin)'dir. Çarşamba günü Melek Mikâil'i yarattı ki bu, Şeyh Ebu Bekir'dir. Perşembe günü Melek Cebrail'i yarattı ki bu, Şecadittin'dir. Cuma günü Melek Şemna'il'i yarattı ki bu, Nasreddin'dir. Cumartesi günü Melek Nurail'i yarattı ki bu, Yadin (Fahredden)'dir. [Khuda]Melek Tavus'u bunların üzerine reis yaptı".

11 Melek inancının merkezi bir konumda olması ve insanın tamamlanmamış, mükemmel olmayan bir varlık olarak görülmesinden kaynaklı olarak, Yezidilik inancında peygamberler de insan donuna girmiş meleklerdir. Zira zaafli ve günah işlemeye meyilli insanın peygamberlik mertebesine ulaşamayacağına inanılmaktadır.

12 Bu durum Yezidiliği kitabı bir din yapacak ve Müslümanların egemen olduğu coğrafyada, İslamiyetin Musevilik ve Hıristiyanlığa (kitabî din olarak görüldükleri için), gösterdiği görece toleranstan onlar da yararlanacaklardı.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

ANQOSI, Kereme. (2005), The Yezidi Kurds' Tribes & Clans of South Caucasus, International Journal of Kurdish Studies, 19.1-2 : 55 (36).

ARAKELOVA, Victoria. (2001), Sufi Saints in the Yezidi Tradition, Iran and the Caucasus, Vol. 5, 183-192, Brill.

BRUINSEN, Martin Van. (2004) Kürtlük, Türklük, Alevilik, çev. Hakan Yurdakul, İstanbul, İletişim Yayınları.

BULUT, Faik. 2000, "Laleş", Atlas Dergisi, Sayı 93, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit. 1993, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi.

GUEST, John S. (2001), Yezidilerin Tarihi, (Çev. İbrahim Bingöl), İstanbul, Avesta Yayınları.

HANÇERLİOĞLU, Orhan. (1993), Yezidilik, Felsefe Ansiklopedisi, C.VII, İstanbul, Remzi Kitabevi.

IRAKLI PAPAZ İSHOK. (2001), Yezidilerin Dini, (Çev. P. Gabriyel Akyüz), Mardin, Resim Matbaacılık.

KESER, İnan. (2006), Nusayrilik-Arap Aleviliği, Adana, Karahan Kitabevi.

KHENCHELAOUI, Zaim. (1999), The Yezidis, People of the Spoken Word in the Midst of People of the Book, Diogenes, No: 187, Vol. 47(3).

LAYARD, A. Henry. (2000), Ninova ve Kalıntıları, (Çev. Zafer Afşar), İstanbul, Avesta Yayınları.

LESCOT, Roger. (2001), Yezidiler, (Çev. Ayşe Meral), İstanbul, Avesta Yayınları.

MULLER, Daniel. (2000), The Kurds of Soviet Azerbaijan-1920-91, Central Asian Survey, Vol. 19(1), 41-77.

OKAN, Murat. (2004), Türkiye'de Alevilik, Ankara, İmge Kitabevi.

ORTAYLI, İlber. (1978), Çarlık Rusyası Döneminde Kars, İstanbul, Ed. Fak. Matbaası.

ÖZBUDUN, Sibel. (2002), Kültür Halleri, Ankara, Ütopya Yayınevi.

SEMENOW, A.A. (1931), Küçük Asya Yezidilerinin Şeytana Tapmaları, (Çev. Abdülkadir İnan), Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 20, İstanbul.

SEVER, Erol. (1996), Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni, İstanbul, Berfin Yayınları.

SPAT, Eszter. (2002), Shahid Bin Jarr- Forefather of The Yezidis And The Gnostic Seed of Seth, Iran And The Caucasus, Vol. 6 s. 27-56, Brill.

SUVARİ, Ç. Ceyhan. (2002) Yezidilik Örneğinde Etnosite, Din ve Kimlik İlişkisi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TORİ. (2000) Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler. İstanbul, Berfin Yayınları.

TURAN, Ahmet. (1993), Yezidiler, Samsun, Eser Matbaası.

<http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/yazma.htm>